

פרקים בהתפתחות ה"הגנה"

על ספרו של מאיר פעיל
"מן ה'הגנה' לצבא ההגנה"*

ד"ר כתריאל בן-אריה

מטרת מחקרו של מאיר פעיל הייתה לאתר ולנתח את התפתחות האל-מנטים הכל-ארציים של ארגון ה'הגנה', בהנחה שאלה המרכיבים העיקריים שמתוכם נוסד צה"ל. בהתאם לכך מורכב הספר משני חלקים, על-פי מתכונת שני "קווי יסוד" של התפתחות, אשר עליהם מצביע המחבר: התפתחות הממסד של הפיקוד העליון והתפתחות הכוחות הניידים שעמדו לרשות פיקוד זה. פרקו האחרון של הספר (העשוי להיחשב בעצם כתחום שלישי, וכחלק העומד בפני עצמו) דן בהתגבשות הארגון לכדי צבא בעל דפוסיים סדירים בשנתו המח-תרתית האחרונה. מאחר שבכל אחד משלושה תחומים אלה יש חומר אשר די בו כדי לפרנס מחקר שלם, מוטב היה אולי להתרכז בתחום מוגדר אחד, ולחקור אותו בצורה יסודית; בספר מכל מקום נעשה ניסיון לחבוק את כלל הנוש-אים האמורים, ועל כך עוד בהמשך הדברים.

254-259). ודאי מרהימים ממצאיו, לפיהם מקרב אותו "דור תש"ח" מפואר הצליחו (ביולי 1948) להתחמק מחובת השירות (ולו גם בעורף) כ-15% מחיבבי-גיוס גברים בגיל 18-35, בריאים בגופם ובנפשם ובלתי-מרותקים למקומות עבודה, וזאת למרות מכונת הגיוס המשומנת, ולמרות הלחץ הפסיכולוגי הכבד שהופעל אז נגד כל מי שהשתמט משירות העם (עמ' 286).

עם זאת, הרבה שאלות הושארו, להערכתנו, פתוחות, ואי-אלה דברים לא זכו לבדיקה נאותה, מאחר שהחוקר הנכבד התפשט על שלושה תחומים. כך, לדוגמה, פוטר חוקרנו את כל מה שקדם בפיקוד ה"הגנה" לשנת 1939 כבעשרים עמודים. אלא, שקרו גם קרו או דברים מעניינים. כל הוויכוח הלוהט והעקרוני בין אנשי "השומר" (שרגלו בארגון קטן של אנשים מובחרים, הסרים למרות מפקדיהם בלבד) לבין חסידי מפלגה זה-עתי-נוסדה "אחדות העבודה" (שרגלו באר-גון עממי רחב תחת מרות ציבורית נבחרת) איננו מוזכר כלל! והרי זהו הר לזיכוח הישן נושן על התועלת והסכנה שבקיום צבא מקצועי מגובש, העלול (ללא פיקוח אורחי-עממי) להטיל את מרותו על החברה. זהו זיכוח הנמשך עד עצם היום הזה על מקומו של הצבא בחברה דמוקרטית ועל הסכנה שבהענקת עצמת-יותר לגנרלים. אם לא מדובר כאן במהות הפיקוד העליון — במה מדובר?

זו איננה השאלה המעניינת היחידה בנושא זה. אנשי "אחדות העבודה" אמנם דרשו, ובצדק, פיקוח ציבורי על הכוח המגן (וממילא מזוין). אך פיקוח של מי? של כלל היישוב היהודי, בו היוו מיעוט? לא — רק של מפלגתם, ואחר כך של הסתדרות העובדים הכללית, בה היה להם רוב (אנחנו בי-20). איך להסביר גישה "דמוקרטית" מעין זו? על כך אין מלה בפיו של המחבר, אס-כי הוא מציין, שעד סוף שנות העשרים הייתה ה"הגנה" נתונה למרות ה"הסתדר-רות", אותה הוא דווקא משבח על "תרומתה החלוצית" לתחום הביטחוני.

ומה קורה בסוף שנות העשרים? מנהיגי ה"הסתדרות" מזניחים את הפיקוח על צבאם, ומפקדו מזה שנים, יוסף הכט, מתחיל להשמיע זמירות המוכירות את ניגוני "השומר"! נראה שחלק ניכר ממפקדי ה"הגנה" הבכירים אמנם תמכו ברעיונו "ליצור כת של אנשים ספורים" שתנהיג את הארגון בדרך נאותה, ללא פיקוח "ציוילי". מפקד סניף תל-אביב, אברהם איכר, אץ או אל בן-גוריון (מוכיר ה"הסתדרות") "שנדהם לשמוע את הדברים" — עד כדי כך לא ידעו

עבודה זו היא בוודאי נדבך חשוב בחקר הת-פתחות ה"הגנה" וצבאנו הצעיר בראשיתו. יש בה סיכומים ודיאגרמות מאירי עיניים, והרבה מהנושאים הנדונים בה זוכים לניתוח או להבלטה חדשים. מעניינת, לדוגמה, סקירת פעולות שירות היריעות של ה"הגנה" (עמ' 50-52). כמובן מעניינות מסקנות המחבר, לפיהן ככל שמתרדלת גביית כספים מקומית לצורכי ה"הגנה", והמימון נעשה מרכזי יותר (בעיקר בכספי הסוכנות היהודית, כופר היישוב ומגבית ההתגייסות), כן יורד משקלן ומתערער מעמדן של המפקדות והוועדות המקומיות של נציגי הציבור — וממילא מצטמקת האוטונומיה של המפקדים המקומיים (עמ' 61). מאלף הוא תיאור ההתנגשויות בין המפקדים הוותיקים; המייצגים את האלמנט הסטטי (השמרני) בארגון המחתרתי, לבין מפקדי פלוגות השדה, המחזירים אלמנט חדש, נייד (דינמי) אל תוך שורותיו. טוב ניתוחו העוסק במגרעות התכנית שהגישו ראשי "האסכולה הסדירה" (לסקוב ועשת) להקמת חמש בריגדות כמתכונת בריטית ככוח המחץ העיקרי של ה"הגנה" (עמ'

* הוצאת זמורה, כיתן, מודן, 1979, עמ' 447 (כולל נספחים ומפתח שמות). בצירוף שבעה דגמים.

בספר הנו זעום. להמחשת עצתנו נביא רמזים מספר: המתקפה הראשונה של רומל לא נפתחה "ב־3 באפריל 1941" (עמ' 183), אלא ב־31 במרס, כאשר אג־דיבה נופלת ב־2 באפריל, ובנגזי ב־4 בו. ב־17 באפריל לא "נכנעה יוגוסלביה" (שם), אלא הצבא היוגוסלבי הניח את נשקו. ב־23 באפריל לא "נחתם הסכם שביתת-נשק עם יוון" (שם), מכיוון שהמלך והממשלה (כמו ביוגוסלביה) עזבו את הארץ — עיקר הצבא היווני, שכוחו באפירוס כשפניו מול האיטלקים באלבניה, חתם ב־21 באפריל על הסכם כניעה עם גרמניה, וב־23 באפריל, נוכח מחאות האיטלקים על אישיתופם ב"ניצחון המשותף", נחתם בסלונקי הסכם נוסף, הפעם עם שני אויביה של יוון, ולבסוף, לכתוב "ערב(!) ימי אל-עלמיין, באביב 1942" (עמ' 168) — זה באמת קצת מוגזם...

למרות אי-אלו הערות שהערנו לעיל, מן הראוי להדגיש פעם נוספת, שספרו של מאיר פעיל הוא נדבך חשוב בחקר תולדות ה"הגנה" וראשית צה"ל, עם שפע של נתונים ופרשנות מעניינת לא-מעטה. חבל רק שהמחבר הסתער בחזית רחבה במקצת, מבלי שיהיו לו, אויביקטיבי, הזמן והמרץ לטפל בצורה יסודית באינסוף האירועים והשאלות בהם נתקל ברכו אל היעד.

לבסוף שלוחה מכאן למו"לים של ספר זה ברכה ותחינה. ברכה — על עיצובו הנאה של הספר; ותחינה — שיוסיפו לו כמהדורה הבאה מפתח שמות גיאוגרפיים, מפתח אירועים ומפתח יחידות "הגנה" וצה"ל.

בספר מעין זה הם הכרח.

1. שבינתיים הצטנע לו בפניה, בציפייה לזמנים טובים יותר — זמנים של כישלון התפיסה ההסתדרותית — ולבסוף התפרק בגלגולו האחרון, "הקִיבוץ", אך את מחסן הנשק המרכזי בכפר גלעדי העביר לידי ה"הגנה" רק אחרי פרוץ מאורעות תרפ"ט.
2. אחרי הכט חזרו הן החוגים האזרחיים והן הר-ביווניסטיים.

וכך מפרש זאת חוקרנו: "מתיאור זה... ניתן להסיק, כי אכן פעלה בסוף מלחמת העולם השנייה לשכת חיול (שכונתה אולי גם מחלקת חיול או לשכת גיוס) שלא עסקה בארגון כוח-אדם באופן שוטף, אלא בתכנון לקראת שעת חירום שתדרוש גיוס טוטלי של משאבי כוח-האדם של היישוב. יש להניח, אם כן, כי לשכה זו פעלה בתיאום הרוק עם לשכת התכנון. הלוא יוסף אבירר עדיין בינינו — עד 120! האם לא ניתן היה ללכן סוגייה זו לפחות עמו?"

בפרשת תכניו של בן-גוריון לסילוקו של גלילי מתפקיד הרמ"א (ראה לעיל) אנו קוראים: "נראה כי גלילי לא חזר לעבודה לאחר שיחה זו (...) **בכל הנראה**, חזר גלילי לעבודה במעמד של 'העוזר הבכיר לשר הביטחון', אם כי ללא מינוי רשמי." (עמ' 96) הלוא גלילי, שיחיה לעד, עדיין מופיע בטלביזיה! ויש עוד רבים וטובים — כמו אחד מסגני ראש הממשלה — אשר נוודאי זוכרים את הפרשייה הנעימה הזו. בפעם הראשונה והיחידה בהיסטוריה פרץ אז מרד של המטכ"ל נגד בן-גוריון! אלא ש**שכל הנראה** יחכה סיכום סופי של נושא זה להיסטוריון נוסף...

כמובן לא הצליח החוקר לברר, היכן שכנו בשנת 1942 שש הפלוגות שהיו או לחטיבה המגויסת. פלוגה ב' שכנה "לפחות באילון"; פלוגה ד', לאחר שעברה לעמק יזרעאל המזרחי, עמדה הכן "לפחות בעין-חרוד"; כאשר לפלוגה ו', "ידוע על גבעת-ברנר ובאר-טוביה" (עמ' 194). את הפרטים הפיקנטיים האלה לא ניתן לברר באחד מכנסי הפלמ"ח?

יש כאן עוד אספקט מעניין למדי. מאיר פעיל מתבסס כמעט בלעדית על חומר כתוב. על כך יש, עקרונית, לשבח. אלא שחלק גדול מחומר כתוב זה מורכב מראיונות עם מפקדי ה"הגנה" שנרשמו ונשתמרו בארכיון תולדות ה"הגנה". כמה עדיפה שיחה רשומה על שיחה מוקלטת? במילים אחרות, מדוע להימנע מראיון אנשים אשר לאט לאט עוברים מהעולם ואוצר זיכרונותיהם עמם? לא נלאה את הקורא בהתייחסות למספר הלא מבוטל של אי-דיוקים, שגיאות של היסח דעת ואי-הקפדה על כתיב אחיד (לדוגמה: בעמ' 192 אנו קוראים על "אלם-חלפה", ובעמוד הבא על "עלם-חלפה") — אלה הם דברים פעוטים, אס-כי בעבודות מחקר נוהגים להקפיד גם עליהם. עס-זאת, היינו ממליצים בפני המחבר, שלקראת המהדורה הבאה של ספרו יעבור בקפידה על כל המתייחס לצבאות זרים, תחום שהוא כנראה נקודת תורפה אצלו, גם אם חלקו

ה"ציבילים" מה נעשה ב"צבא". הכט אמנם הודח, כפי שמספר לנו החוקר בעמ' 21-22, אך לכל הפרשה המרתקת הזו הוא מקריש עמוד ומשהו. והלוא פרק זה הנו מן המעניינים בתולדות ה"הגנה", במישור האישי, במישור הדוקטרינרי ובמישור הפר-ליטי כאחת,² נושא הנוגע לעצם מהותו של הפיקוד העליון!

והנה בתחילת שנות השלושים, לאחר הדחת הכט, עוברת ה"הגנה" לפיקוח כללי-ישובי, כשבראשה הנהגה פריטטית: שלושה פר-טרים מזה ושלושה בורגנים מזה. מדוע הסכימה ה"הסתדרות" להעמיד את הארגון תחת מרות הוועד הלאומי? אינני יודע. מן הסתם, גם החוקר לא. הוא אשר אמרנו: אילו התמקד בנושא אחד, ייתכן שהיה מוצא גם תשובות, ומכל מקום היה לפחות שואל את השאלות הנכונות.

צר לציין, שלפחות בחלק א' (הרן במבנה הפיקוד העליון) יש יותר מדי פירוט יבש, ופחות מדי הסברים על הסיבות שהביאו להתפתחות זו או אחרת. אני, הקטן והסקרן, מעוניין לקרוא דווקא על השיקולים והוויכוחים — ובשנות הארבעים עברה ה"הגנה" גלגולים די מואצים במבנה הכללי ובמבנה הפיקוד העליון שלה — יותר מאשר על מבנה שירות הסעד בטרם-המדינה. אמנם, על ניסיונו של בן-גוריון להדיח את ישראל גלילי מראשות המפקדה הארצית (מאי 1948) מסופר בספר (עמ' 95-97), אלא שפרשה זו היא דווקא די ידועה...

לאורך כל הספר רווחים ביטויים כגון: "ניתן להסיק", "ככל הנראה", "מן העדויות... ניתן לקבוע", וכיו"ב. זהו סוג ביטויים מקובל במחקר רציני; אסור לו, לחוקר, לקבוע מסמרות מבלי שיהיו לו סימוכין לכך. אך מתי עושה בהם החוקר שימוש? כאשר הוא מציע פירוש משלו לדברים או לאירועים, אשר במקורות קיבלו אחרת; או כאשר אין מקורות שסיבירו מאורע מסוים, ואז הנו נאלץ להציע היפותיזה משלו. אלא שאצל מאיר פעיל מופיעים ביטויים כאלה תכופות, אף כשניתן למצוא תשובות מניחות את הדעת לשאלות שהחוקר השאירן פתוחות. למולו, או לרוע מזלו, של מאיר פעיל רבים משחקני הדרמה אותה ביקש לנתח עדיין חיים בקרבנו. (ובתקופה בה נערך המחקר הם היו בוודאי רבים יותר.) האם לא ניתן היה לוודא אותה את אשר נשאר ללא מענה ברור? להלן דוגמאות אחדות לחיסרון האמור.

בעמ' 55 אנו לומדים, מעדותו של יוסף אבירר, על קיומה של מחלקת החיול במטכ"ל ה"הגנה" בראשית שנות הארבעים.